

ГОСТИННІСТЬ, ЇЇ ЗНАКИ І СИМВОЛИ В АНТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Анастасія Баукова

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та історії стародавніх цивілізацій, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

E-mail: anastasiya.baukova@lnu.edu.ua<https://orcid.org/0000-0002-1636-981X>

Стаття присвячена вивченню гостинності як важливого культурного та соціального інституту в античному світі. Жодне інше суспільство, окрім давньогрецького, не запропонувало так розгалужену та універсальну систему правил і механізмів дотримання добросусідських відносин. Від часів мікенської культури гостинність була способом не тільки забезпечення основних потреб подорожніх, а й способом формування політичної карти античного світу. Найдавнішими писемними свідченнями про гостинність є відомості «Іліади» та «Одіссеї», однак в інших творах античних істориків, особливо в описах греко-перських війн чи Пелопоннеської війни, ми можемо зустріти як обов'язки проксенії родин ключових історичних діячів могли впливати на баланс сил. Важливим і майже невлучним для нас залишається для нас такий аспект, як перетворення сенсу терміну «*xenos*» з «подорожній» на «ворог». За умови помірної кількості писемних джерел, у розпорядженні істориків немає достатньої кількості матеріальних свідчень про знаки гостинності. Її символами в різні часи були певні предмети, які, навіть через покоління, демонструвались для підтвердження приватного обов'язку гостинності. Слід також підкреслити, що гостинність була практикою еліт, хоча існувала і державна гостинність, спрямована на покращення умов торгівлі та туризму. Правові засади державної опіки в цьому напрямку найкраще висвітлені в «Законах» Платона. Небезпека, яку могли становити чужинці з точки зору запровадження нових, невластивих полісу порядків, проявлялась передусім в контролі з боку пританів чи агораномів. Властиво обмеження прав приїжджених могло вливатись в так звану «ворожу гостинність» (яка своєрідно трансформувалась та відновилась в умовах війни) та в інститут метеків в Афінах. В римський час розроблено візуалізацію гостинності та поглиблення приватних союзів, змін в стосунках державних діячів, родині імператора, союзів міст провінцій через жест рукоштовтання. Головним і найбільш дієвим засобом інформування у цьому випадку виступали монети. Також рукоштовтання стало формою знаків гостинності, знаних як *tessera hospitalis*.

Ключові слова: гостинність, історія Греції, античність, подорожі, монети, ідентичність, римська провінція Азія.

Постановка проблеми. Історія людських стосунків на особистому та міжетнічному чи міждержавному рівні свідчить про існування різного роду механізмів, які регулювали добросусідські відносини, сприяли дотримання миру і забезпечували комфортне перебування за межами своєї батьківщини. Найбільшого розвитку ці явища досягнули в період античності і саме тоді постало комплексне наповнення того, що ми сьогодні називаємо гостинністю. Гостинність розглядалась як дещо більше, ніж зичливість до подорожуючих чи послів і була комплексом ритуальних дій, обов'язків окремого індивіду та соціальних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, гостинність досі є предметом дискусій в середовищі філософів, політологів, істориків культури та представників споріднених дисциплін [Hospitality and World Politics, 2013, p. 3; Reece, 1993; Hänggi, 2009; Claviez, 2013; de Coulanges, 1901]. Важливість явища і фіксація кодексу поведінки засвідчена наявністю відповідної характеристики серед іпостасей Зевса та Афін. Як важлива моральна практика гостинність різними способами регулювалась нормами давньогрецької релігії та християнства. Саме тому гостинність вивчають історики релігії та богослови [Hospitalitas consecrate, 2003; Cook, 2006; Pohl, 1999].

Постановка цілей. Метою статті є аналіз проявів гостинності в давньогрецькому середовищі та в

суспільствах грецьких міст римської провінції Азія. Одразу слід зазначити, що в статті основну увагу буде зосереджено на проявах гостинності в грецькому середовищі, а римський контекст явища, з огляду на наявний масив джерельних свідчень, буде глибоко проаналізовано в наступній публікації. Однак важливою метою цієї публікації є відстеження витоків практик, свідчень, проявів доброзичливості та гостинності в період архаїки – класики.

Виклад основного матеріалу. Гостинність, будучи дуже важливою культурною практикою, належала до моральних норм, які передавались через міфи та релігію. Саме тому «Іліада», а головним чином «Одіссея» для нас є безцінним джерелом для реконструкції правових та етичних норм стосунків «господар – гість». З другого боку, тема гостинності є провідною в міфологічних оповіданнях про подорож аргонавтів та інших мандрівників. Головним джерелом є в цьому плані твір Аполлонія Родоського «Аргонавтика», що з'явився в III ст. до н.е., але події в ньому розгортаються перед Троянською війною [Apollonius Rhodius]. З другого боку, гостинність передбачала певні жести, знаки чи символи. Археологічні джерела в цьому плані є вкрай обмеженими, але на допомогу досліднику приходять нумізматичні знахідки. Саме монети через легенди та композиції містять значний масив інформації про візуалізацію чи матеріалізацію гостинності. Особливо

цінним в цьому плані є монети римської провінції Азія, де міста упродовж перших століть нашої ери неодноразово вступали між собою в союзи, чинили акти публічної гостинності, демонстрували співпрацю. Все це відбувалось в рамках міфологічних концепцій і відбивало культурні традиції регіону, а через вміщення добре зрозумілих символів рукостискання ми маємо змогу вивчати хронологічні рамки та візуальні прояви явища.

Аналіз міфів вказує, що гостинність була святом обов'язком. Коли подорожуючий появлявся на чийомусь порозі, господарі повинні були забезпечити йому ночівлю та їжу. Впродовж першого дня перебування такого гостя запрошували до родинного столу. Яскравим прикладом цього можна вважати оповідання про Філемона та Бавкиду, у гості до яких під видом подорожніх завітали Зевс та Гермес. Гостинність була настільки важливим суспільним інститутом, що її порушення Парісом в домі Менелая стає причиною Троянської війни. І похід ахейських греків під керівництвом Агамемнона був обов'язком перед Зевсом помститися за цю провину, яка, як порушення ксенії, була образою влади Зевса.

Згодом, описуючи зустріч Діомеда та Главка, Гомер подає відомості про спадковий обов'язок гостинності. У VI книзі, коли Діомед просить Главка розповісти йому про своє походження в дізнається, що предок Главка Беллерофон був гостем у будинку його батька:

"Отже, з батьків іще давнім мені ти доводишся гостем!

Дід мій, божистий Ойней, бездоганного Беллеронтона

Двадцять затримував днів у господі, частуючи гойно.

Щедрих дарів один одному безліч вони надавали.

Дід мій Ойней – блискучий дав пояс йому пурпуровий,

Беллеронтон дарував із золота келих дводонний,

В домі своєму його я лишив, вирушавши на Трою. [Одіссея, 6, 215 – 221].

І згодом продовжує «Тим-то, як друга, тебе я прийматиму в Аргосі щиро,

Ти ж у Лікій – мене, якщо гостем колись завітаю.

Тут же, в юрмі, списів один одного ми уникаймо,

Є-бо навкруг і троян тут багато, й їх спільників славних,

Щоб убивать, коли, дасть бог, кого у бігу я настигну.

Досить ахеїв для тебе є тут, – побивай, кого зможеш.

Та поміняймося зброєю поміж собою, – хай знають

Всі тут, що дружбою ми іще від батьків своїх горді". [Одіссея, 6, 224 – 231].

Оскільки «Одіссея» є описом подорожі головного героя додому, то тут також є багато відомостей щодо інституту гостинності в середовищі різних народів. Ставлення до Одіссея та його супутників залежало від поведінки, яку вони демонстрували. Здебільшого описані прояви позитивної гостинності, хоча феакійці та циклопи вважаються негостинними, а Поліфем свідомо порушує канони гостинності, бо не боїться гніву Зевса і богів.

Ми ж прибули аж сюди, і от припадаєм

Всі до колін твоїх, – виявиш ти нам гостинність чи, може,

Ще й подарунок даси, що гостям їх звичайно дарують.

Отже, могутній, богів пошануй, благаєм тебе ми,

Зевс-бо є сам покровитель гостей і усіх, що благають.

Він і гостинний, і гостям супутник, достойним пошани".

Так говорив я, а він відповів мені словом безжальним:

"Ну ж і дурний ти, чужинче, та й здалеку, мабуть, прибув ти,

Що шанувати й боятись богів мене так умовляєш!

Нам, кіклопам, байдуже й до Зевса-егідо державця,

І до блаженних богів, самі-бо від них ми сильніші. [Одіссея, 9, 269 – 276].

Не зважаючи на всю трагічність моменту, опис перебування Одіссея у Поліфема показує головні риси гостинності і те, для чого цей інститут був так важливим в усі часи. Кожен, хто приїжджає чи припливає в іншу країну, місто, континент, як і Одіссей, розраховує на зичливе прийняття, розмову, обмін подарунками та інформацією. Одіссей приніс Поліфему цінне фракійське вино і їжу, і в творі оцінка чи люди незнаних країв їдять хліб, чи п'ють вино і в який спосіб їдять м'ясо (сире чи приготоване) є визначальною для оцінки цивілізованості краю прибуття [Mojsik, 2025, s. 148].

Епос доніс до нас поширене в тогочасному суспільстві уявлення, що під видом подорожніх могли перебувати між людьми боги і тому зичливе ставлення було проявом пошани до них. Навіть жебраки без батьківщини могли розраховувати на місце при вогнищі та при столі.

Свинопас богосвітлий повів його в хату

Й посадовив, завівши і віття насипавши густо,

Зверху козину він шкуру послав волохату й велику,

Що за постелю була йому, Дуже гостинністю цею

Втішений був Одіссей, і так він до нього промовив:

"Хай тобі, друже, сам Зевс і всі інші богове безсмертні

Все, чого прагнеш, дадуть за щирю гостинність до мене".

В відповідь ти йому так, свинопасе Евмею, промовив:

"Гостю, не в звичай мені, хоч прийшов би хто гірший за тебе,

Гостя зневажити. Всі до нас волею Зевса приходять:

Гості й убогі старці. І хоч невелике, та щире

Наше давання. [Одіссея, 14, 49–56].

У страху перед невпізнаним богом у вигляді подорожнього, можливо, слід шукати й витоки такого явища як ксенофобія. Чужинець міг бути іншим не тільки з точки зору етичних підстав, а й також з точки зору суспільних – міг репрезентувати іншу професійну групу, іншу систему релігійних переконань, не належав до кола близьких, родичів чи знайомих. Але чужинцями також могли бути й особи, зв'язані кровною, релігійною чи світоглядною спорідненістю, однак для них залишались замкнутими серця і будинки

співгромадян [Mikucki, 2003, s. 57]. Саме на цій складній духовно-етичній дихотомії базувались моделі поведінки героїв епосу. Гостинність загалом, як етично-історичний феномен, найчастіше виступала в парі із визначенням ворожості. Е. Кант підкреслював, що гостинність не була проявом філантропії, але гостинність означала право приїжджого на території, яка належить комусь іншому, не бути трактованим вороже цим іншим [Wrogościńnoś, 2010, s. 8].

Як бачимо із наведеного уривка «Іліади» та тексту «Одіссеї» загалом, гостинність включала у себе і обмін подарунками чи обдаровування подорожнього. Ця культурна практика і її довготривалі наслідки потребувала випрацювання якогось видимого знаку.

В «Грецькій історії» Ксенофонт неодноразово теж описує укладання союзів гостинності та дружби між Агесилаєм та різними дійовими особами з перського боку. Важливим жестом укладання угоди гостинності було потискання рук. Передусім є цікавою історія про Фарнабаза. Проксеном (особою, яка приймає гостей) Фарнабаз був такий собі Аполлофан з Кізіку. Для того, щоб провести перемовини між Фарнабазом та Агесилаєм цей Аполлофан найперш отримує клятву Агесилая шляхом узливань та рукостискання. Далі Ксенофонт детально описує зустріч Агесилая та Фарнабаза вміщаючи важливий пасаж Агесилая про гостинність: «... між жителями різних грецьких міст укладаються угоди гостинності. Проте, коли ці міста вступають між собою в війну, доводиться воювати з усіма підданими ворожого міста, хоча вони були твоїми проксенами. При цьому трапляється навіть, що проксени вбивають одне одного...» Далі відбувся дуже показовий та пафосний діалог щодо цінності служіння царю (батьківщині), вірності обов'язку у порівнянні з особистою вигодою, а потім Ксенофонт описує діалог сина Фарнабаза та Агесилая, де юнак промовив «Я нарікаю тебе своїм проксеном!». – «Я приймаю цю честь». – «Отож пам'ятай!» і подав йому (Агесилаю – прим. авт.) списа дивовижної краси. Агесилай прийняв дар і дав йому взамін дві розкішні бляшки. Згодом Агесилай, вірний обов'язку, турбувався про юнака, якого відправили у вигнання [Xenophon, Hellenica, IV, 1, 39].

У Платона є визначення 4 видів подорожуючих та окреслено основні прояви гостинності щодо них.

Автор називає причини здійснення подорожей і визначає коло осіб, які повинні проявляти гостинність в приймаючому полісі. Для людини сучасного світобачення гостинність асоціюється переважно із позитивними проявами. Однак на першому місці для Платона з посеред усіх подорожуючих є торгівці і він зазначає, що ними мають опікуватись спеціально призначені для цього посадовці. На ринках, в гаванях та суспільних спорудах, розміщених за межами міста, однак поблизу його гостинність включає в себе і адміністративний нагляд, «з обережності, щоб будь-хто з цих чужоземців не запровадив якихось новацій» [Plat. Laws 12.953]. Тобто Платон виразно говорить про імперативно-наглядовий і каральний бік гостинності. Саме так можна трактувати і настрої в прифронтовому Харкові і інших містах України, коли ворогу пропонується пекельна гостинність (Іл. 1). На підтримку цієї тези слід пригадати і трансформацію

давніогрецького слова “hostis” з поняття «гість, друг» на «ворог, чужий» в римському світі. Особливість розвитку суспільств в часі сутичок та воєнних кампаній вплинула і на розуміння поняття «дому» як приймаючої сторони [Beard, SPQR, 2016, s. 36]. В римському світі «*domi militiaeque*» – мало пряму конотацію із війною і тому гостинність так чи інакше, вже від тих часів, поєднувалась із силою зброї.

Другий вид подорожніх за Платоном це охочі подивитись та послухати що можна із творів Муз, тобто туристи в сучасному розумінні. Для таких людей Платон радить приготувати місця прийому при святилищах, де їм проявлять повну гостинність. Жреці та храмові служителі повинні піклуватись про таких гостей до того, часу поки вони, провівши певний час не поїдуть назад. Метою гостинності у цьому випадку є захист від шкоди, яку подорожні можуть завдати та якої самі можуть зазнати. Цими подорожніми слід опікуватись поки вони не побачать і не почують усе, заради чого приїхали. Якщо кимось з них чи комусь з них буде нанесено образу то судити в такому випадку повинні жреці, у всіх справах, що не перевищували 50 драхм, у всіх інших випадках – агораноми [Plat. Laws 12.953b].

Третій вид подорожуючих це та, хто приїжджають у державних справах і ним опікуватись мають найвищі посадові особи полісу і турбуватись про такого гостя повинен той, у кого він зупинився разом з пританами.

Останню групу чужоземців складають ті, хто можуть приїжджати лише зрідка і вони, як правило, займаються спостереженням. Платон дуже детально описує таких подорожуючих, зазначаючи що передусім вони мають мати щонайменше 50 років. Окрім того, він має прагнути побачити щось краще, ніж в інших полісах. Щось, що вирізняється своєю красою та вказати на це своїм владам. Така людина і без запрошення може відвідувати будинки заможних мудреців. Нехай він одразу відправляється в будинок опікуна освіти й має бути впевненим, що там він зустріне повну гостинність. Також повну гостинність можна отримати в помешканні особи, яка перемагає усіх своєю доброчинністю. Спілкування з такими особами він і сам їх просвітить і отримає від них взамін прояви дружби у вигляді подарунків, пошани настанов [Plat. Laws 12.954d].

Для Платона проявами вшанування Зевса Гостинного є прийом усіх чужоземців та чужоземок, турбота про їх харчування («не відлучаючи їх від нашого стола та жертвоприношень») та не вживання до них грубих вказівок (тобто шанобливе поводження) [Plat. Laws 12.953e]. Із міркувань Платона видно як гостинність була тісно пов'язана із діяльністю посадовців та державних інституцій. Саме тому гостинність стала важливим фактором при плануванні суспільних споруд в античному світі.

Різні джерела та аналіз давніогрецької дійсності вказує, що категоричне ставлення до чужоземців виникло з того, що кожен поліс був світом в самому собі та самим для себе. Для громадянина одного полісу чужим був представник усіх інших полісів, хоча й існували певні духовні зв'язки всіх еллінів. Історія міжполісних зв'язків часто базувалась на локальних інтересах та багатовікових конфліктах. В цьому

зв'язку є цікавим саме визначення “ksenos” (ξενος), яким позначали грека або гречанку, представника іншого полісу, коли він перебував за його межами. Згодом цей термін почав позначати й ворога, набувши негативної конотації в явищі «ксенофобія», яким ми користуємось досі. Оскільки стародавня Греція була територією тисячі полісів, а потім частиною «глобального Середземномор'я», якщо можна так сказати, то встановити узагальнену практику проявів гостинності вкрай важко. Іншим важливим елементом, на якому слід наголосити, було те, що гостинність була практикою рівних за станом чи становищем. Саме тому обов'язки дружби визнавались священними. Дотримання священних зв'язків між елітами спільнот також базувалось і на страху – стародавні греки боялись посилення впливу осіб з інших полісів в спільнотах прибуття чи перебування. Тому міжобщинні альянси між друзями-гостями компенсували це зростання популярності. Також важливим є розуміння того, що гостинність була суспільним інститутом, однак проксенію, гостинну дружбу, пропонували тільки тим іноземцям, які могли бути корисними полісу чи спільноті [Baker, 2013, p. 2].

Вже на рубежі архаїки та класики ксенія, як прояв приватної гостинності, набуває політичних рис та існує паралельно з проксенією (грец. προξενία), що виникає в умовах збільшення кількості періеків та поширенні панеллінських свят. Проксенія стала унікальною формою міжполісного зв'язку, правовою версією гостинності, що встановлювався одним полісом через довіреного громадянина в іншому для торгівельних відносин, кращого введення дипломатичних перемовин і захисту своїх громадян на території іншого полісу. П. Монсо зазначав, що проксенія стала релігійним інститутом у великих релігійних центрах, торгівельний інститут у великих торгових центрах та здебільшого дипломатичним інститутом в полісах, що відігравали ключову політичну роль [Monceaux P., 1886, p. 15]. Власне, розвиток гостинності від приватних до міжполісних масштабів був викликаний збільшенням кількості подорожніх та причин їх мобільності.

Історія суспільних відносин в Афінах, наприклад, свідчить про негативне ставлення до прибулих (чужоземців), які отримували статус метеків, якщо оселялись на території Афін. На думку М. Венцовського те, що випадкові відвідувачі Афін, які приїжджали до міста в приватних чи службових справах, мусили шукати опікуна з середовища громадян полісу – проксена – опікуна чужоземців, що показує одну із темних сторін афінської демократії [Węcowski, 2023, s. 151]. Почесні обов'язки проксена також, як показує приклад родини Перикла, могли використовуватись і для нанесення репутаційної шкоди. Так, представники родини Перикла з давніх-давен були проксенами спартіатів і користувались спеціальними умовами в Лакедемоні. Плутарх повідомляє нам, що напередодні вторгнення Архідама в Аттику Перікл оголосив афінянам, що, якщо Архідам, спустошуючи країну, не торкнеться його володінь, зважаючи на звичаї гостинності та дружби або щоб дати ворогам привід очорнити Перікла, то він (Перікл) пожертвує державі і землі, і маєтки [Плутарх,

Перікл, 33]. Таке положення справ пояснювалось тим, що проксени отримували привілеї: асилья (грец. ασυλία) та асфалея (грец. ασφάλεια) – особиста безпека та недоторканість майна у випадку війни, навіть якщо це війна між батьківщиною та полісом який цю проксенію надав. Прокідія (грец. προδικία) – право першочергового розгляду справи в суді. Проедрія (грец. προεδρία) – почесні місця під час ігор, народних зборів, в театрі тощо. В IV ст. до н. е. поширюється енктеіс (ἐγκτήσις) – право володіння землею, але лише проксен у третьому поколінні міг отримати громадянство.

Не зважаючи на те, що історія полісів стародавньої Греції це історія міжполісних стосунків, умови про співпрацю та гостинність, взаємне дотримання інтересів та прав громадян на території союзного полісу укладались не так і часто. Саме тому відомості джерел про формальну сторону гостинності є надзвичайно цінними. Для реконструкції формального боку гостинності використовують здебільшого епіграфічні джерела, але територія Малої Азії багата на знахідки монет, карбованих містами римської провінції Азія, які дозволяють простежити особливості гостинності в римську добу.

Якщо говорити про гостинність, то такий ритуал відбувався на найвищому рівні та передбачав уникання збройного вирішення конфліктів. Обов'язковою умовою умови було закликання богів у свідки. Часові рамки дії угоди визначались по-різному – від кількох годин (для, наприклад, поховання померлих, як от в часи Троянської війни) до кількох десятиліть, але не довше як на 30 років – тобто на одне покоління. Після закінчення обумовленого терміну угода потребувала пролонгації, а якщо цього не відбувалось, то поліси вертались до стану відносин, подібного до озброєного нейтралітету.

Аналізуючи літературу про прояви гостинності можна побачити спільну рису – дискусії розгортаються навколо і самого терміну, і навколо філософського наповнення поняття. Це виникає з браку давньогрецьких джерел формального характеру з описом конкретного ритуалу, практики, обов'язків, хоча про гостинність писали, окрім Платона, й Арістотель, Цицерон, Сенека, Епіктет, батьки Церкви (Юстин, Тертуліан, Августин тощо). Саме тому є важливим проаналізувати наявні матеріальні свідчення практичного втілення дружби. Факт існування списків проксенів в різних античних містах є добре відомим, однак саме в цих списках, зокрема в Афінах, міститься згадка про те, що проксенам будуть видаватись якісь знаки – «символи».

Існує теорія, що у стародавній Греції, відправляючись в далекі краї, люди брали з собою фрагмент глиняної пластини. Інший фрагмент залишався у того, з ким вони були пов'язані союзом або угодою спадкової дружби. Якщо до нової зустрічі проходили роки, зовнішність мінялася, і вони вже не могли впізнати один одного, то на допомогу приходили ці пластини, які називалися символами від грецьк. – «уламки цілого, що збігаються» [Chamoux, 1963, s. 202].

Цікавою є теорія Г. Германа щодо керамічних символів, які були знайдені в 1950 р. на агорі [Herman,

1987, р. 62]. Виготовлення символу відбувалось у два етапи. На об'єктах у формі доміно робили напис, потім форму розрізали неправильно на двоє. Отримані об'єкти були такими, що будь-яка отримана половина могла з'єднатись лише з іншою. Однак поки що неможливо визначити, що ці об'єкти були розроблені саме для ксенії, поки не появляться додаткові докази. Дж. Джонс пише, що часто символом могли бути частини кільця – сафрагіс, монети або іншої дорогої речі [Jones J. W., 1956, р. 217].

Унікальною знахідкою є пластина вирізана з кістки, що була знайдена на Сицилії та датується приблизно II ст. до н. е. Одна сторона вирізана у формі двох стиснутих рук. Інша сторона має напис, який розповідає нам, що цей об'єкт використовували, щоб нагадати власнику про пакт ксенії. Аналогію можна провести з так званими “частинками гостинності” або “*Tessera Hospitalis*” знаних з римських часів [Zucca R. 2004, р. 50] (Іл. 2).

Монетні матеріали теж показують нам особливості укладання угод про співпрацю та гостинність. Візуальним втіленням цього важливого соціального інституту стало рукостискання. Цю практику в давньогрецькому світі називали *δεξιόζητο*, а в римський час – *dextrarum iunctio*. Обидві культури знак згоди пов'язували із простяганням правої руки, яка, як вважається, присвячувалась римській богині Фідес, уособлення вірності [Ricks S.D., 2006, р. 432]. У вищезгаданій сцені обміну озброєнням Діомед і Глаук позначають своє примирення рукостисканням («Тиснули руки взаємно, навик обіцяючи вірність»). Контакт двох рук теж був проявом довіри та обіцянки, передусім богів та людей. Такий жест можна побачити на елементах оздоблення храмів та численних надгробках. Коли Посейдон та Афін разом з'явилися Ахіллу, то стискання рук було жестом підтримки та довіри між богами та людьми.

...враз підійшли Посейдон і Афін

Та біля нього спинилися, людську прибравши подобу,

Рук доторкнулись руками й словами його утішали [Гомер, Іліада, XXI, 284–286].

Таке трактування божественної підтримки та опіки активно візуалізувалось в монетних композиціях, коли емітента чи постать імператора оточували з двох богів місцеві чи загальногрецькі божества, тримаючи за руки особу в центрі. В цьому випадку рукостискання символізувало підтримку і партнерські стосунки між містами, між містом та імператором, показувала співпрацю місцевих божеств.

Жест рукостискання в імператорському карбуванні часто супроводжував і партнерські стосунки між братами, співправителями, між чоловіком та жінкою. Тут також діяло правило, що обряди доброзичливості та гостинності стосувались людей рівного соціального та майнового статусу [Herman G., 1987, р. 58].

В системі релігійних вірувань греків та римлян божественною персоніфікацією згоди були Гармонія та Конкордія. Однак в монетних композиціях грецьких міст провінції Азія Гармонію ми не зустрічаємо, а от римські імператори доволі часто пропагували свою позицію через рукостискання з Конкордією. Святість союзу, божественна опіка між містами, доброзич-

ливість та увесь комплекс проявів добросусідства підкреслювався в монетних композиціях, коли між персоніфікаціями міст знаходився вівар або імператор потискав руку богині Тюхе чи місцевому богу. Такі композиції вміщено на місцевих бронзових розмінних монетах з Магнезії над Сипілумом, де імператор Тиберій потискає руку Тюхе міста; з Феатрії, де імператор Геліогабал потискає руку Аполлону Тиримнейському (Іл. 3); з Ісаурії в Кілікії, де Каракалла теж тисне руку Аполлону [SNG von Aulock 5410], з Мелітополіса, коли Галієн та Салоніна тиснуть руку Тюхе та буле відповідно.

З іншого боку, жест рукостискання чи переказ добрих намірів через пропаганду згоди в легенді стосувався і поглиблення стосунків всередині імператорської родини. Прикладом можуть слугувати монети з постатями Антоніна Пія та Фаустини Старшої [RIC 381], Каракалли та Фульвії Плавцилли [RIC 124a] (Іл. 4). Останній приклад вкрай важливий, зважаючи на реальні подружні стосунки, і супроводжувався легендою *CONCORDIA FELIX* або *CONCORDIAE AETERNAE*.

Аналогічним чином через акт рукостискання передавалась згода між претендентами на владу, як ми бачимо на монетах з Філадельфії [GRPC Lydia 346a], Сіландусі [GRPC Lydia 82] в Лідії (Каракалла та Гета), Табалі [GRPC Lydia 50] (Септимій Север та Каракалла) тощо. Окрім того, через жест рукостискання утверджувались основні римські цінності через легенду *CONCORDIA EXERCITVVM* (особливо в карбуванні імператора Нерви (Іл. 5)), різні варіації епітетів Фортуни.

Важливо підкреслити, що символ використовувався в оформленні монет різних номіналів та з усіх видів металу. Це сприяло укріпленню візуалізації символів гостинності та добросусідства в різних кутках римської держави. Окрім того, через цей місткий та емоційнонаповнений символ населення отримувало інформацію про стосунки в імператорській родині, зміни в геополітиці та релігійних віруваннях.

Висновки. Таким чином, гостинність та її змістове наповнення, а тим більше матеріальне втілення було і є складним явищем античної культури. Літературна спадщина стародавніх греків та римлян містить часто уривчасті відомості про правові аспекти прийняття чужоземців за межами їх батьківщин. Важливим джерелом для вивчення проявів гостинності в різноманітних кутках Середземномор'я є твори Гомера. Через багатолітню подорож Одиссея автор хоче, з одного боку, показати карту народів, які шанували Зевса Гостинного, а з другого боку показує що гостинність це рівноправний обсяг зобов'язань та проявів. Якщо в наші часи на гостинність може або має розраховувати будь-який іноземець (в широкому значенні цього слова), то антична практика стосувалась переважно аристократичних прошарків. Поняття «гостинності» було настільки важливим, що майже одразу, на межі архаїчної та класичної доби, його сенс стосувався одночасно прибулого та ворога. Гостинне ставлення до прибулих визначалось через надання їжі, притулку та прощальних дарів. Цей комплекс практик окреслювався поняттям «філо-

ксенія».

Угода гостинності, як правило між полісами чи окремими громадянами передусім базувалась на взаємовигідному обміні. Однак, як в давнину, так в середньовіччі чи в новий час, за відсутності телевізії, будь-яких медіа чи новинних каналів прийняття гостей, чи подорожніх було єдиним способом отримати відомості про зовнішній світ. Саме тому, не зважаючи на матеріальні витрати, влада полісів чи релігійних центрів була зацікавлена у привабливості подорожніх. Слід пам'ятати, що гостинність,

добросусідство, декларування взаємодтримки та божественної опіки в римський час набуло візуалізації через жест рукостискання, що вміщувався на монетах чи скульптурних композиціях. Саме через композиції з рукостисканням на монетах різних номіналів, передусім розмінних, широкі верстви населення Середземномор'я дізнавались про зміни балансу політичних сил, зміни в імператорській родині чи навіть могли зорієнтуватись щодо гостинних провінцій, міст, регіонів.

Список використаних джерел

- Apollonius Rhodius. *Argonautica*. Transl. by Robert Cooper Seaton, London: William Heinemann, 1912.
- Beard, M. *SPQR: historia starożytnego Rzymu*, przełożył N. Radomski, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2016, 559 s.
- Chamoux, F. 1963. *La civilisation Grecque : a l'époque archaïque et classique*. Paris: Arthaud, 475 s.
- Claviez, T. 2013. *The Conditions of Hospitality: Ethics, Politics, and Aesthetics on the Threshold of the Possible*. Fordham Univ. Press, 232 p.
- Cook, E. J. 2006. Hospitality Is Biblical – and It's Not Optional, *This Rock*, Catholic Answers, Inc., El Cajon, CA, February, p. 12–21. [Online]. Доступно: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=6981> (дата візиту: 26.05.2025).
- de Coulanges, N. D. F. 1901. *The Ancient City: A Study of the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. Translated by Small, Willard. Boston: Lee & Shepard. [Online]. Доступно: <https://archive.org/details/ancientcitystudy00fust/page/n1/mode/2up> (дата візиту: 26.05.2025).
- Gideon, B., 2013. Introduction. *Hospitality and World Politics (Palgrave Studies in International Relations)*, Gideon Baker (ed.), Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 2–6.
- GPRS Lydia – Kurth, D. 2020, *Greek and Roman Provincial Coins – Lydia*, Sunrise Publications, Istanbul and Loxahatchee.
- Hänggi, C. 2009. *Hospitality in the Age of Media Representation*. Atropos Press, 200 p.
- Herman, G. 1987. *Ritualised Friendship and the Greek City*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hospitalitas consecrata*, 2003. [red. Kazimierz Wójtowicz] Kraków: Wydawnictwo Zmartwychwstańców "Alleluja", 246 s.
- Hospitality and World Politics (Palgrave Studies in International Relations)*, 2013, Gideon Baker (ed.), Basingstoke: Palgrave Macmillan, 257 s.
- Jones, J. W. 1956. *The Law and Legal Theory of the Greeks: An Introduction Hardcover*, Oxford at the Clarendon Press; First Edition, 327 p.
- Ks. Mikucki, K. CR. 2003. Od obcego do gościa, refleksje socjologiczno-filozoficzne, *Hospitalitas consecrata*, [red. Kazimierz Wójtowicz] Kraków: Wydawnictwo Zmartwychwstańców "Alleluja", s. 56–68.
- Mojsik, T. 2025, *Odyseusz: biografia nieautoryzowana*. Kraków: Homini, 2025, 354 s.
- Monceaux, P. 1886. *Les proxenies grecques*, Paris: E. Thorin. [Online]. Доступно: https://books.google.com.ua/books?id=hTsQMSGGNOIC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата візиту: 26.05.2025).
- Plato. *Plato in Twelve Volumes*, Vols. 10 & 11 translated by R.G. Bury. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1967 & 1968. [Online]. Доступно: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0166%3Abook%3D1%3Apage%3D624> (дата візиту: 26.05.2025).
- Pohl, Chistine D., 1999, *Making Room: Recovering Hospitality as a Christian Tradition*, Grand Rapids, Mich.: Wm. B. Eerdmans Publishing, 205 p.
- Reece, S. 1993. *The Stranger's Welcome: Oral Theory and the Aesthetics of the Homeric Hospitality Scene*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 272 p.
- RIC – Sutherland R. A. C. and Carson C. H. V., 1967, *The Roman Imperial Coinage*, Vol. VI: From Diocletian's reform to the death of Maximinus, Spink & Son Ltd, London.
- Ricks, S.D. 2006. Dexiosis and Dextrarum Iunctio: The Sacred Handclasp in the Classical and Early Christian World, *FARMS Review*. 18/1, p. 431–436. [Online]. Доступно: <https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1673&context=msr> (дата візиту: 26.05.2025).
- SNG von Aulock – *Sylloge Nummorum Graecorum*, 1957, Sammlung Hans von Aulock Vol. 1: Pontus, Paphlagonia, Bithynia, Mysia, Troas, Aiolis, Lesbos, Ionia, Berlin.
- Węcowski, M. 2023, *Tu jest Grecja!: antyk na nasze czasy*, Wraszawa; Wydawnictwo Iskry, 282 s.
- Wrogościność: podejmowanie obcych = Hostipitality : receiving strangers* 2010, [red. nauk. Jarosław Lubiak ; tł. Anastazja Dwulit, Maciej Świerkocki]. Łódź : Muzeum Sztuki, 83 s. [Online]. Доступно: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0206> (дата візиту: 26.05.2025).
- Xenophon, *Hellenica* <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0206> (дата візиту: 26.05.2025).
- Zucca, R. 2004. *I popoli italici e le origini di Roma*. Jaca Book: WIDE, Milano, 63 s.
- Гомер, 2006, *Іліада*. Пер. Б. Тена, Харків: Фоліо, 404 с.
- Гомер, 2024, *Одіссея*, Пер. П. Байди-Ніщинського, Львів: Апріорі, 544 с.
- Плутарх. 2023. *Порівняльні життєписи*, Київ: Стилет і стилос, 480 с.

References

- Apollonius Rhodius. 1912. *Argonautica*. Transl. by Robert Cooper Seaton, London: William Heinemann. (in English).
- Beard, M. 2016. *SPQR: historia starożytnego Rzymu*, przełożył N. Radomski, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 559 s. (in Polish).
- Chamoux, F. 1963. *La civilisation Grecque : a l'époque archaïque et classique*, Paris: Arthaud, 475 s. (in French).

- Claviez, T. 2013. *The Conditions of Hospitality: Ethics, Politics, and Aesthetics on the Threshold of the Possible*. Fordham Univ. Press, 232 p. (in English).
- Cook, E. J. 2006. Hospitality Is Biblical — and It's Not Optional, *This Rock*, Catholic Answers, Inc., El Cajon, CA, February, p. 12–21. URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=6981> (in English).
- de Coulanges, N. D. F. 1901. *The Ancient City: A Study of the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. Translated by Small, Willard. Boston: Lee & Shepard. URL: <https://archive.org/details/ancientcitystudy00fust/page/n1/mode/2up> (in English).
- Gideon, B., 2013. *Introduction. Hospitality and World Politics (Palgrave Studies in International Relations)*, Gideon Baker (ed.), Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 2–6. (in English).
- GPRS Lydia – Kurth, D. 2020, *Greek and Roman Provincial Coins – Lydia*, Sunrise Publications, Istanbul and Loxahatchee. (in English).
- Hänggi, C. 2009. *Hospitality in the Age of Media Representation*, Atropos Press, 200 p. (in English).
- Herman, G. 1987. *Ritualised Friendship and the Greek City*, Cambridge: Cambridge University Press. (in English).
- Homer, 2006, *Iliada [The Iliad]*. Per. B. Tena, Kharkiv: Folio, 404 p. (in Ukrainian)
- Homer, 2024, *Odysseja [The Odyssey]*. Per. P. Baydy – Niszczynskogo, Lviv: Apriory, 544 s. (in Ukrainian)
- Hospitalitas consecrata*, 2003. [red. Kazimierz Wójtowicz], Kraków: Wydawnictwo Zmartwychwstańców "Alleluja", 246 s. (in Polish)
- Hospitality and World Politics (Palgrave Studies in International Relations)*, 2013, Gideon Baker (ed.), Basingstoke: Palgrave Macmillan, 257 s. (in English).
- Jones, J. W. 1956. *The Law and Legal Theory of the Greeks: An Introduction Hardcover*, Oxford at the Clarendon Press; First Edition, 327 p. (in English).
- Ks. Mikucki, K. CR. 2003. Od obcego do gościa, refleksje socjologiczno-filozoficzne, *Hospitalitas consecrata*, [red. Kazimierz Wójtowicz], Kraków: Wydawnictwo Zmartwychwstańców "Alleluja", s. 56–68. (in Polish).
- Mojsik, T., 2025, *Odysseusz: biografia nieautoryzowana*, Kraków: Homini, 2025, 354 s. (in Polish).
- Monceaux, P. 1886. *Les proxenies grecques*, Paris: E. Thorin. URL: https://books.google.com.ua/books?id=hTsQMSGGNOIC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (in French).
- Plato. *Plato in Twelve Volumes*, Vols. 10 & 11 translated by R.G. Bury. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1967 & 1968. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0166%3Abook%3D1%3Apage%3D624> (in English).
- Plutarch. 2023. *Porivnialni zhyttiepy [The Parallel Lives]*, Kyiv: Stylet I stylos, 480 s. (in Ukrainian).
- Pohl, Christine D., 1999, *Making Room: Recovering Hospitality as a Christian Tradition*, Grand Rapids, Mich.: Wm. B. Eerdmans Publishing, 205 p. (in English).
- Reece, S. 1993. *The Stranger's Welcome: Oral Theory and the Aesthetics of the Homeric Hospitality Scene*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 272 p. (in English).
- RIC – Sutherland R. A. C. and Carson C. H. V., 1967, *The Roman Imperial Coinage, Vol. VI: From Diocletian's reform to the death of Maximinus*, Spink & Son Ltd, London. (in English).
- Ricks, S.D. 2006. Dexiosis and Dextrarum Iunctio: The Sacred Handclasp in the Classical and Early Christian World, *FARMS Review*. 18/1, p. 431–436. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1673&context=msr> (in English).
- SNG von Aulock – *Sylloge Nummorum Graecorum*, 1957, *Sammlung Hans von Aulock Vol. 1: Pontus, Paphlagonia, Bithynia, Mysia, Troas, Aiolis, Lesbos, Ionia, Berlin*. (in English).
- Węcowski, M. 2023, *Tu jest Grecja!: antyk na nasze czasy*. Wraszawa: Wydawnictwo Iskry, 282 s. (in Polish).
- Wrogościność: podejmowanie obcych = Hostipitality: receiving strangers* 2010, [red. nauk. Jarosław Lubiak; tł. Anastazja Dwulit, Maciej Świerkocki]. Łódź : Muzeum Sztuki, 83 s. (in Polish).
- Xenophon, *Hellenica* <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0206> (in English).
- Zucca, R. 2004. *I popoli italici e le origini di Roma*. Jaca Book: WIDE, Milano, 63 s. (in Italian).

Anastasia Baukova

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Archaeology and History of Ancient Civilizations, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

HOSPITALITY, ITS SIGNS AND SYMBOLS IN THE ANCIENT TRADITION

The article is devoted to the study of hospitality as an important cultural and social institution in the ancient world. No other society, except for the ancient Greek one, has offered such an extensive and universal system of rules and mechanisms for maintaining good neighborly relations. Since the times of the Mycenaean culture, hospitality was a way not only to meet the basic needs of travelers, but also a way to form the political map of the ancient world. The oldest written evidence of hospitality is the information from the Iliad and the Odyssey, however, in other works of ancient historians, especially in descriptions of the Greco-Persian wars or the Peloponnesian War, we can find how the duties of proxenia of the families of key historical figures could influence the balance of power. An important and almost elusive aspect for us remains the transformation of the meaning of the term "xenos" from "traveler" to "enemy". Given the moderate number of written sources, historians do not have a sufficient amount of material evidence about the signs of hospitality. Its symbols at different times were certain objects that, even after generations, were demonstrated to confirm the private duty of hospitality. It should also be emphasized that hospitality was a practice of elites, although there was also state hospitality aimed at improving the conditions of trade and tourism. The legal principles of state care in this direction are best illustrated in Plato's "Laws". The danger that foreigners could pose in terms of introducing new, unusual polis orders was manifested, first of all, in control by the prytaneis or agoranomos. In fact, the restriction of the

rights of visitors could result in the so-called "hostile hospitality" (which was peculiarly transformed and restored in war conditions) and in the institution of meteces in Athens. In Roman times, the visualization of hospitality and the deepening of private alliances, changes in the relationships of statesmen, the imperial family, and the alliances of cities and provinces were developed through the gesture of handshakes. The main and most effective means of communication in this case were coins. The handshake also became a form of signs of hospitality, known as tessera hospitalis.

Keywords: *hospitality, history of Greece, antiquity, travel, coins, identity, Roman province of Asia.*

Надійшла до редакції / Received: 06.05.2025

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.2025

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Графіті з Харкова про єдиний вид гостинності для ворогів.

Іл. 2. Tessera hospitalis з Лілібеума [<https://www.facebook.com/sicilythephoenicians/posts/the-tessera-hospitalis-in-roman-times-was-a-document-of-recognition-and-guarante/5032119683501501/>].

Іл. 3. Імператор Геліогабал на знак згоди і божественної опіки потискає руку Аполлону Тиримнейському на монеті з Феатири [GRPC Lydia 352].

Іл. 4. Акт згоди та підтримки, висловлений через рукостискання на монеті Каракалли [RIC 124a].

Іл. 5. Мотив рукостискання на монеті імператора Нерви з легендою CONCORDIA EXERCITVVM [RIC II 3].